

Klaus Brax

Lukusalien tomu tahrii? Retoris-eettinen narratologia antiikin runousoppien jäljillä

Moderni kirjallisuudentutkimus vieroksui pitkään eettisiä kysymyksiä. Kirjallisuuden tutkimuksen suuntaukset uuskriittisestä dekonstruktioon vastustivat sitä, että monenkirjavat inhimillistä elämää koskevat kysymykset nostettaisiin esille keskustelussa tai kirjallisuuden analyysissä. Pohdinta siitä, miten kirjallisuus vaikuttaa lukijaan, koettiin vanhanaikaiseksi tai kiinnostamattomaksi.

Eettistä kritiikkiä harrastaneet modernit kriitikot, kuten F. R. Leavis, Yvor Winters tai marxilaiset tutkijat, tuomittiin suoraa päätä. Wayne C. Booth huomauttaa teoksessaan *The Company We Keep* (1988) siitä, että mainittujen tutkijoiden nähtiin olevan ”viimeisiä jäänteitä moralistisesta, esi-esteettisestä menneisyydestä tai totalitaarisen vallankumouksen esitaistelijoita” (Booth 1988, 5). Moraalikritiikkiä on tietysti hyvää sekä huonoa, ja se epäonnistuu helposti. Martha C. Nussbaum kuitenkin toteaa teoksessaan *Love’s Knowledge* (1990), että mitä tahansa tutkielmaa, joka kysyi kirjallisuudelta sitä, miten ihmisen tulee elää tai mitä käytännön hyötyä kirjallisuudesta on elämällemme, pidettiin naiivina, taantumuksellisena tai epäsensitiivisenä kirjallisuuden ominaislaadulle (Nussbaum 1992, 21).

Eettisen ja esteettisen kytkös kirjallisuudessa ja siitä käytävässä keskustelussa on kuitenkin jo hyvin vanha. Nussbaum esittää, että antiikin näytelmäkirjallisuus tavoitelti vastausta kysymykseen siitä, miten ihmisen tulisi elää. Myös yksi filosofisen tutkimuksen ja diskurssin tavoitteista oli Sokrateesta Platoniin ja hellenistisiin kouluihin asti kehittää oppilaan sielua ja opastaa oppilas hyvän elämän pariin. (Mt., 15-16.) Siten eettinen pyrkimys yhdisti antiikissa taidetta ja filosofiaa toisiinsa; sekä kirjailijan että filosofin toivottiin esittävän näkemyksensä eettisistä kysymyksistä.

Nussbaum kiinnittää erityistä huomiota siihen, että ainakin ennen Platonia ateenalaiset ajattelivat kirjailijoiden, ennen kaikkea tragediakirjailijoiden, olevan eettisiä

ajattelijoina ja opettajina, ja että kaupungin tulee kysyä heiltä, miten elää. Osallistuesaan tragediaan katsojan pyrkimyksenä ei ollut irrottautua arjesta; päinvastoin, kyse oli osallistumisesta yhteiseen etsimiseen ja reflektion prosessiin. Tragedian katsoja osoitti kunnioitusta yhteisille kansallisille ja henkilökohtaisille päämäärille. Nussbaum kuvaillee sitä, miten jo klassisen näyttämön rakenne kertoo tästä: kreikkalaisessa teatterissa katsoja istui päivänvalossa ja näki yli näyttämön tapahtumien muiden kansalaisten kasvot. Koko tapahtuma oli osa kansallista tai uskonnollista festivaalia, mikä teki katsojat tietoisiksi siitä, että kyse oli yhteisön arvojen tutkimisesta ja välittämisestä. (Mt., 15.)

Nussbaum toteaa, että ajatus siitä, että taide on olemassa vain itsensä vuoksi ja että taidetta tulee lähestyä vapaana kaikista käytännön intresseistä, oli tuntematon antiikin Kreikassa ainakin hellenistiselle ajalle saakka. Esteettinen intressi oli käytännön intressi, pyrkimystä hyvään elämään. (Mt., 16.) Antiikin ajan runousopit olivatkin säännöllisesti kiinnostuneita taiteen vaikutuksesta yleisöön, eivätkä niinkään tekstien merkityksistä, tulkinnasta, mikä on ollut modernin kirjallisuudentutkimuksen keskeisiä kysymyksiä (ks. Tompkins 1980, 202-206).

Nussbaum näkemys selittää myös antiikin näytelmäkirjallisuutta. Esimerkiksi Aristofaneen *Sammakoiden* (405 eKr.) juoni, Aiskhyloksen noutaminen Haadeksesta, ilmentää ajatusta, että valtion tulee kääntyä hyvän kirjailijan puoleen vaikeina aikoina ja että kirjailijan tulee tarjota kansalaisille esteettisen nautinnon ohella myös aineksia yhteisölliseen itseymmärrykseen ja moraaliseen kasvuun: ”Ateenan sinä viisahin neuvoin voit yhäkin pelastaa sekä kasvattaa älypuutot sen – ylen monta on näät!” Aristofaneen komedian juoni kertoo siten ajan runousoppien tavoin antiikin uskosta näytelmäkirjallisuuden eettiseen ja kasvatukselliseen voimaan.

Vaikka runousopit kiinnittivät huomionsa taiteen vaikutukseen, ne olivat yhtä lailla kiinnostuneita taideteoksen rakenteesta. Aristoteleen *Runousoppi* osoittaa selvästi, ettei näiden kysymysten katsottu olevan toisistaan riippumattomia. Myös yksi jälkiklassisen narratologian eli nykyaikaisen kertomuksenteorian lähtökohdista on yhdistää kerronnan rakenteen ja eettisten kysymysten pohdinta tieteellisesti perustellulla tavalla.

Jälkiklassinen narratologia ja etiikka

Jälkiklassinen narratologia on saanut vaikutteita monelta eri suunnalta, esimerkiksi psykologiasta, kognitiotieteistä, ruumiin fenomenologiasta tai sosiologiasta. Narratologia on viime vuosikymmeninä vallannut myös uusia alueita, kuten digitaalinen kertomus tai kuvallinen kertomus. (Ks. tarkemmin Ikonen 2004.) Yksi uusista suuntauksista on retorisen eettinen narratologia, jolla voidaan nähdä olevan lähtökohtansa edellä kuvatulla tavalla jo antiikissa, ja jotkin narratologit ovatkin aristoteelikkoja tässä mielessä, kuten mainittu Wayne C. Booth.

Vaikka suuntauksen edustajat tekevät tutkimusta vaihtelevista lähtökohdista, yh-

teistä niille on pyrkimys tarkastella kerronnan ja etiikan leikkauskohtia. Booth on yksi suuntauksen varhaisista hahmoista. Hän jatkaa teoksessaan *The Company We Keep* (1988) osittain samoilla linjoilla kuin jo tutkimusklassikossaan *The Rhetorics of Fiction* (1961). Onkin huomattava, että myös klassinen narratologia keskusteli eettisistä kysymyksistä. Esimerkiksi Boothin vanha, mutta myös hänen uudemmassakin teoksessaan soveltamansa sisäistekijän käsite (*implied author*) liittyy kiinteästi kysymykseen eettisistä arvoista. Käsitteellä tarkoitetaan tunnetusti sitä, että teoskokonaisuus edustaa tiettyjä arvoja tai elämänkäsitystä. Henkilöiden ja kertojienkin teot ja ajatukset saavat lopullisen merkityksensä vasta teoskokonaisuudessa. Epäluotettavan kerronnan lisäksi sellaisetkin kerrontatekniikat kuin fokalisaatio tai kertoja-henkilön diskurssi voivat toimia ideologisessa tehtävässä. Fokalisaatiossa teoksen maailma voi suodattua henkilöhahmon subjektiivisten arvojen värittämänä. Kertoja-henkilön diskurssi taas tuo yhdessä virkkeessä esille kaksi ääntä ja ideologista positiota.

Kiinnostus etiikkaan on kuitenkin jälkiklassisessa narratologiassa monipuolisempaa. Esille nousevat myös kysymykset sekä kirjallisen teoksen vastaanotosta että sen asemasta opetuksessa ja kulttuurissa. Booth esimerkiksi pohtii, voiko kirjallisessa kaanonissa ja siten akateemisessa opetusohjelmassa olla teoksia, jotka ovat moraalisesti arveluttavia ja joita voi olla siksi vaikea opettaa, kuten Mark Twainin *Huckleberry Finn* (1884). Keskustelu Twainin teoksen moraalisesta sisällöstä liittyy kysymykseen rasismien esiintymisestä yhdysvaltalaisessa kirjallisuudessa. Boothin näkemys on, että tutkijan ja akateemisen yhteisön tulee voida tunnustaa, että jokin teos on eettisesti kyseenalainen (Booth 1988, 4 ja *passim*).

Tällainen lähtökohta palvelee tietysti niitä nykyisiä tutkimussuuntauksia, joilla on agenda, kuten feministinen teoria, postkoloniaalinen tutkimus tai ekokritiikki. Narratologian anti tähän keskusteluun on se, että sen mukaan eettisiä kysymyksiä ei voida erottaa kertomuksen rakenteen täsmällisestä tarkastelusta. Narratologian tavoitteena on myös puolustaa rationaalista mahdollisuutta lähestyä kirjallisuuden eettisiä kysymyksiä. Booth kritisoikin sen kaltaista skeptismiä, jonka mukaan kaikki kirjallisuuden eettinen analyysi olisi subjektiivista pohdintaa ja vallankäyttöä. Skeptikon pohdinta lähtee usein liikkeelle siitä argumentista, että kaikki pätevä päättely on deduktiivista. Koska deduktiivista päättelyä ei voi tehdä etiikan alueella, kaikki eettinen tutkimus olisi subjektiivista. Boothin mukaan eettisen arvioinnin rationaalisuus perustuu siihen, että teksti dekodataan (Boothin termi tälle operaatiolle on *coduction*) tietyistä yhteisesti jaetuista, vaikkakin ajan myötä muuttuvista eettisistä näkemyksistä käsin (Booth 1988, 72 ja *passim*).

Martha C. Nussbaum yhtäältä arvostaa Boothin näkemyksiä, koska hänenkin mielestään kirjallisuutta on hyvä tarkastella siitä lähtökohdasta, miten teksti tarjoaa aineksia oman minuuden ja hyvän elämän rakentamiseen. Toisaalta hän kritisoi Boothia

Brax 2003, 47, 74). Gibsonin mukaan postmoderni kertomuksenteoria kuitenkin tarkastelee sitä, kuinka representaatio epäonnistuu tai on epävarmaa ja kuinka tämä epäonnistuminen tai epävarmuus kytkeytyy huomattavasti radikaalimpaan eettiseen näkökulmaan kuin usein ajatellaan. Postmoderni kertomuksenteoria eroaa siten modernista, erityisesti F. R. Leavisin edustamasta tutkimuksesta, joka päinvastoin vaati kirjallisuudelta moraalisen näkökulman varmuutta ja moraalisten kategorioiden selväpiirteisyyttä. (Gibson 1999, 54-57.)

Gibson soveltaa tulkinnoissaan Levinasin näkemystä siitä, että abstrakteihin sääntöihin perustuva asioiden haltuunotto (kognitio) on aina väkivaltainen toimi, koska se kieltää olemassaololta sen riippumattomuuden. Levinasin mukaan eettisen suhteen syntyminen kahden ihmisen välille edellyttää, että yksilö ei pyri tiedoillaan hallitsemaan toista, vaan antaa pikemminkin toisen moraalisen olemuksen hallita omaa lähestymisensä tapaa. Toisen moraalinen olemus kuitenkin aina ylittää yrityksemme tavoittaa sitä erilaisin käsittein tai representaatioin. Eettinen suhde on siis pikemminkin suhde äärettömyyteen kuin totaliteettiin. Se syntyy vain silloin, kun representaatio epäonnistuu tai käy epävarmaksi. (Gibson 1999, 57.) Levinasin näkemys etiikasta perustuu siten ankaralle representaation kritiikille.

Levinasin näkemysten soveltaminen postmodernin kirjallisuuden tutkimukseen on sikäli osuvaa, että postmoderneille teoksille on ominaista radikaali representaation epävarmuuden hyväksyminen (vrt. Hutcheon 1989, 93-117). Levinasin näkemys auttaa osaltaan tulkitsemaan tämän postmodernin piirteen eettisiä ulottuvuuksia.

Eettinen näkökulma kotimaisessa kertomakirjallisuuden tutkimuksessa

Kuuden kuukauden ajan, viidentoista ikäisenä, Emma tahraili käsiänsä tuolla vanhojen lukusalien tomulla. Luettuaan myöhemmin Walter Scottia hän innostui historiallisiin kertomuksiin, uneksi tammiarkuista, asesaleista ja kiertävistä laulajista. [...] Hän ihannoii siihen aikaan Maria Stuartia ja haaveili innostuneesti kuuluisista tai onnettomista naisista. [...] Hän väräsi, kun hän puhaltamalla nosti silkkipaperin piirrosten päältä ja kun se kohosi puoliksi taipuen ja vaipui taas hiljalleen sivua vasten. Siinä oli parvekkeen suojuksen takana nuori, lyhytviittainen mies puristamassa syliinsä valkopukuista nuorta tyttöä [...]. (Gustave Flaubert, *Rouva Bovary*. Suom. Eino Palola)

Thus it had come about that she had read far more fiction, and far more poetry, those two sanctuaries of the lonely, than most of her kind. They served as a substitute for experience. Without realizing it she judged people as much by the standards of Walter Scott and Jane Austen as by any empirically arrived at; seeing those around her as fictional characters, and making poetic judgements on them. (John Fowles, *The French Lieutenant's Woman*)

Sovellan Andrew Gibsonin näkemystä kirjallisuuden kerrontarakenteista ja etiikasta

Lähteet

- BOOTH, WAYNE C. 1983 (1961): *The Rhetoric of Fiction*. Second edition. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- BOOTH, WAYNE C. 1988: *The Company We Keep. An Ethics of Fiction*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- BRAX, KLAUS 2003: *The Poetics of Mystery. Genre, Representation, and Narrative Ethics in John Fowles's Historical Fiction*. Helsinki: Yliopistopaino. Verkkoversio osoitteessa www.ethesis.fi
- CHAMBERS, ROSS 1991: *Room for Maneuver: Reading (the) Oppositional (in) Narrative*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- FLAUBERT, GUSTAVE 1928 (1857): *Rouva Bovary (Madame Bovary)*. Suom. Eino Palola. Hki: Otava.
- FOKKEMA, ALEID 1991: *Postmodern Characters. A Study of Characterization in British and American Postmodern Fiction*. Postmodern Studies 4. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- FOWLES, JOHN 1969: *The French lieutenant's woman*. London: Cape.
- GIBSON, ANDREW 1996: *Towards a Postmodern Theory of Narrative*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- GIBSON, ANDREW 1999: *Postmodernity, Ethics and the Novel. From Leavis to Levinas*. London and New York: Routledge.
- HUTCHEON, LINDA 1989: *The Politics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York and London: Routledge.
- IKONEN, TEEMU 2004: Jälkiklassisen narratologian suuntauksia. *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 1/2004, 41-51. Helsinki: Kirjallisuudentutkijain Seura.
- NEWTON, ADAM ZACHARY 1995: *Narrative Ethics*. Cambridge (Mass.) and London: Harvard University Press.
- NUSSBAUM, MARTHA C. 1992 (1990): *Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- PHELAN, JAMES 1996: *Narrative as Rhetoric. Technique, Audiences, Ethics, Ideology*. Columbus: Ohio State University Press.
- PYRHÖNEN, HETA 1999: *Mayhem and Murder: Narrative and Moral Problems in the Detective Story*. Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press.
- TOMPKINS, JANE P. 1980: "The Reader in History: The Changing Shape of Literary Response." Tompkins, Jane (ed.) *Reader-response criticism. From formalism to post-structuralism*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- VESALA-VARTTALA, TANJA 1999: *Sympathy and Joyces 'Dubliner's. Ethical Probing of Reading, Narrative, and Textuality*. Tampere: Tampere University Press.